

Language: Yorùbá

Àgbéyèwò Ìjẹyọ Àwọn Akínkanjú Nínú Onírúurú Oríkì Yorùbá

Hakeem OLÁWÁLÉ (PhD)

Department of Linguistics and Nigerian Languages
Faculty of Arts, Kwara State University, Malete.

E-mails: hakeemolawale4@gmail.com & hakeem.olawale@kwasu.edu.ng

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0009-0903-1165>

ASAMỌ

Onírúurú nńkan ló ẹodo sínú lítírẹ̀şò àbáláyé Yorùbá eyí tí oríkì jẹ ọkan gbòógì nínú wọn. Bí a ẹe ní oríkì orílẹ̀ ní oríkì ilú, oríkì bọ̀rọ̀kinní, oríkì oúnjẹ, oríkì ẹranko, bẹẹ oríkì àmútọ̀runwá náà wà. Kókó pàtàkì tí یشه̀ àpilẹ̀ko yìi gùn lé ní àgbéyèwò àşàyàn àwọn akínkanjú ọmọ Yorùbá bí wọn ẹe jẹyọ nínú àşàyàn oríkì orílẹ̀ bíi Oníkòyí, Ọ̀pómúléró, Àwóri, Olufẹ̀ àti àşàyàn oríkì ilú bíi Ìbàdàn, Ilorin, Ede, Ogbómòşşó àti bẹẹ bẹẹ lọ. Oríkì bọ̀rọ̀kinní náà kò gbéyìn lára àwọn oríkì tí a şàmúlò fún àkànşẹ iwádìi yìi. Ìlànà iwádìi ní ifọ̀rọ̀wánilẹ̀nuwò pẹ̀lú àwọn ọ̀jìnmí apohùn ibílẹ̀ àti àyèwò onírúurú àwọn iwé tó wà lórí oríkì Yorùbá. Tíọ̀rì tí a şàmúlò fún ọ̀ríkínniwín àtúpàlẹ̀ یشه̀ yìi ní Tíọ̀rì Ìmò Ọ̀nà-Ìşòtàn (Narratological Theory) àti Tíọ̀rì Ìbàra-gbé-pò (Sociological Theory). یشه̀ yìi fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé nípasẹ̀ şişẹ̀ iwádìi ọ̀jìnlẹ̀ nínú onírúurú oríkì Yorùbá, oríşiríşì àwọn akínkanjú-kùnrin àti akínkanjú-bìnrin ló máa ń jẹ jáde lórí ipa ribiribi tí wọn ti kó fún itẹ̀lúdó, ọ̀jìjàgbara fún ilú kóowá wọn, itàn یشه̀dálẹ̀ wọn, itànkálẹ̀ iran wọn, ọ̀rọ̀-ajẹ wọn, ètò-یشه̀lú wọn àti onírúuru kókó ajẹmọ̀-ìdàgbàsókè lóríşiríşì. Nítorí náà, àwọn oríkì Yorùbá kún fọ́fọ́fọ́ fún ọ̀kodoro ọ̀rọ̀ nípa itàn àtijọ́ tí ó wúlò fún mímọ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìdí abájọ̀ àti itúntànrọ̀ lóde ọ̀nì nípa onírúuru àwọn akínkanjú ọmọ Yorùbá.

KÓKÓ Ọ̀RỌ̀

Akínkanjú, Apohùn, Itúntànrọ̀, Lítírẹ̀şò Àbáláyé, Oríkì.

Uma análise da aparição de heróis em diversos poemas iorubás

RESUMO

A literatura tradicional iorubá abrange diversas formas de expressão, entre as quais se destaca a poesia. Assim como existe a poesia nacional, há também a poesia urbana, a poesia folclórica, bem como poesias que versam sobre alimentação, animais e o divino. O objetivo central deste artigo é examinar a figura dos heróis iorubás conforme surgem tanto na poesia nacional — como Onikoy, Opomulero, Awori e Olufe — quanto na poesia local, associada a cidades como Ibadan, Ilorin, Ede e Ogbomoso, entre outras. A poesia folclórica também figura entre os gêneros poéticos analisados neste estudo. A metodologia de pesquisa baseia-se em entrevistas com estudiosos locais e na

revisão de diversas obras sobre a poesia iorubá. As teorias empregadas na análise são a Teoria Narratológica e a Teoria Sociológica. O estudo demonstra que, por meio de uma análise aprofundada de diversos poemas iorubás, revelam-se homens e mulheres heroicos e suas imensas contribuições para o desenvolvimento e a defesa da terra natal, bem como para a história de sua criação, a expansão de suas linhagens, a economia, o sistema político e outros aspectos relacionados ao desenvolvimento. Portanto, a poesia iorubá é rica em detalhes históricos valiosos para a compreensão das razões e das narrativas contemporâneas acerca de diversos heróis iorubás.

PALAVRAS-CHAVE

Herói, Discurso, Recitação, Literatura Clássica, Poesia.

A Review of the Appearance of Heroes in Various Yoruba Poems

ABSTRACT

Oral literature is richly imbued with prominent things and panegyrics/praise poetry is one of the major ones among them. Just as we have lineage praise/oríkì orílẹ̀, we also have town praise/oríkì ilú, praise for nobles/oríkì bọ̀rọ̀kinní, praise for food/oríkì ọ̀únjẹ, praise for animals/oríkì ẹ̀ranko and praise for heaven-sent children/oríkì àmútòrunwá. The main focus of this paper centres on the examination of Yorùbá heroes as they are revealed in selected lineage praises like *Oníkòyí*, *Òpómúléró*, *Àwóri*, *Olúfẹ* and selected town praises like *Ìbàdàn*, *Ìlọrin*, *Ẹ̀dẹ*, *Ògbómòṣó*, etc. Praise for nobles *oríkì bọ̀rọ̀kinní* was also included among the praises utilised in this research work. The research method involves interviews with the custodians of indigenous oral traditions and review of various books on Yorùbá oríkì. The theories adopted for the critical analysis of this work are Narratological Theory and Sociological Theory. This work establishes that through in-depth research into various Yorùbá praises, different male heroes/*akínkanjú-kùnrin* and female heroes/*akínkanjú-bìnrin* emerge, based on the significant and monumental roles they played in settlement foundation/*itẹ̀lúdó*, warfare/*ijìjàgara/ogun* to protect their towns, their history, genealogy, economy, politics and other developmental issues. Therefore, indigenous literature is fully embedded with facts and answers to allusions related to Yorùbá heroes.

KEYWORDS

Heroes, Chanter, Rewriting History, Indigenous/Oral Literature, Panegyrics

Ìfáárà

Oríkì orílẹ̀ jẹ ọ̀kan pàtàkì lára àwọn onírúurú lítírésọ alohùn tó wà ní àwùjọ Yorùbá. Oríkì orílẹ̀ máa ń wọ̀nú ara wọ̀n nígbà mìíràn bí i kí ẹ̀ni tí ó ń kí oríkì yà bàrà lọ sí oríkì idílẹ̀ iyá ẹ̀ni tó ń kí. Ẹ̀ a kí í nílẹ̀ baba ká má nílẹ̀ iyá. Oríkì orílẹ̀ yìí máa ń gbára lé itàn bí iran ẹ̀ jẹ́ jáde, iṣẹ́ akọ̀ni tí àwọn babańlá wọ̀n ti ẹ̀ àti àwọn oríṣií iṣẹ̀lẹ̀ mánìgbàgbé tó ti ẹ̀lẹ̀ nínú iran bí ibi tí wọ̀n tí gbé rí. Ìhùwàsí, iṣẹ́ àti èèwọ̀ iran gan-an kí í gbéyìn nínú ohun tó máa ń jẹ́ jáde nínú oríkì orílẹ̀. Àwọn Ọ̀ba tó ti jẹ́ nínú iran náà máa ń fara hàn nínú oríkì orílẹ̀ lópò ìgbà tí a bá ń kí í. Bí a bá mọ́ oríkì orílẹ̀ ènìyàn, ìgbàgbọ́ Yorùbá ni wí pé a tilẹ̀ lẹ́ sọ irú iṣẹ́, iṣesí, tàbí iwà tí a lẹ́ bá lówó irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ torí pé egbò a máa tọ́ iran. Fún àpẹẹrẹ, a rí iran Oníkòyí tí ó jẹ́ pé jagunjagun ni iran wọ̀n. Ìran Ọ̀lọ́fà

tí ó jẹ pé ìjàkadì lorò tiwọn; tó sì jẹ pé iṣẹ epo ló jẹ iṣẹ àbáláyé fún ìran Àrẹṣà, àti àwọn nṅkan pàtàkì tó jẹ bárákú tàbí àbùdá ìran kòòkan. Ìgbàgbọ Yorùbá ni pé tí a bá sì n kì ọmọ ní oríkì orílẹ̀ rẹ̀, tí ó bá ẹ̀ àjò ló wà, orí rẹ̀ yóò máa wú tí ọkàn ilé yóò sì máa fà á. Kódà, oríkì orílẹ̀ gan-an ni à bá máa pè ní aṣíwájú nítorí pé ọ̀n ni ó fẹ̀rẹ̀ gbaṣúmò jù láàrin gbogbo wọn (Barber 2003: 39). Àrígbámú yí hàn nínú iṣẹ̀ Olátúnjì (1984:67) tó sọ pé:

Oríkì is the most popular for Yorùbá oral poetic genres, a fact which is attested to by the several collections of the genre. It features in the performance of all Yorùbá chanters as they address members of their audience...

(Oríkì ló gbaṣúmò jù láàrin àwọn onírúurú ewì alohùn Yorùbá èyí ti a lè rí òkodoro rẹ̀ láti ara ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iṣẹ̀ tó ti wà lákòjọ̀ lórí rẹ̀. Ó sáábà máa n jẹ̀ yọ̀ níbi tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn apohùn bá ti n dá àwọn òhùn rẹ̀ lára yá).

Oríkì orílẹ̀ yí kan náà ló máa n túdìi òkodoro nípa bí èyà tàbí ìran Yorùbá ti jẹ̀, bí orírùn wọn, akíkanjú wọn, ìgbésí ayé wọn, iṣẹ̀ wọn, èèwò wọn, ìbágbépò wọn, ọ̀n jẹ̀ wọn àti ohun gbogbo tó rọ̀ mọ̀ ìran wọn láti ìgbà ìwásẹ̀.

Adéṣun (2025:380-381) náà tún ṣàlàyé nípa oríkì nínú èrò tirẹ̀ nígbà tí sọ pé:

A kò lè sọrọ̀ oríkì láiménu ba orúkọ̀, nítorí òhun ló dàbí ipilẹ̀ fún un. Orúkọ̀ ni a fi n dá ènìyàn kan tàbí idílẹ̀ kan mọ̀ yàtò sí òmíràn. Ó sì máa n nípa nínú ìgbésí ayé ẹ̀ni tó ni in... Bí orúkọ̀ se ẹ̀ pàtàkì náà ni oríkì ẹ̀ pàtàkì láláwùjọ̀ Yorùbá, tí ó sì máa n kó ipa gidì láyè ènìyàn tàbí ohunkóhùn tó bá ni in. Oríkì jẹ̀ ọ̀nà iṣura àti isọlọ̀jọ̀ tí a máa n lò láti sọ̀ ìtàn ìran tàbí idílẹ̀ kan fún àwọn ọmọ̀ tí a bí nínú irú idílẹ̀ bẹ̀, tí yóò sì jẹ̀ kí a mọ̀ àwọn nṅkan ribiribi tí ó ti ṣẹ̀lẹ̀ sẹ̀yìn.

Oríkì Orílẹ̀ Nílé Yorùbá

Oríkì orílẹ̀ gégé bí orúkọ̀ rẹ̀ jẹ̀ oríkì tí a fi n kì orílẹ̀ kòòkan tí ó jẹ̀ ti ìran àwọn ọmọ̀ Yorùbá. Ládélé aay (2006:175) tún sọrọ̀ sí i nípa ìtumò oríkì orílẹ̀ nígbà tí ọ̀n náà tún sọ̀ pé:

Ẹ̀ni tí ó bá jẹ̀ aṣáájú nínú ìran tàbí ẹ̀bí tàbí idílẹ̀ máa n ní oríkì tirẹ̀; irú oríkì orírùn bẹ̀ ẹ̀ni àwọn ènìyàn tí ẹ̀ni bẹ̀ ẹ̀ sẹ̀ sílẹ̀ máa n jẹ̀ mọ̀ ara wọn yálá lójú ayé ẹ̀ni tí ó sẹ̀ wọn sílẹ̀ tàbí lẹ̀yìn tí ó bá ti pa ipò dà. Àwọn ìran tàbí ẹ̀bí bẹ̀ yóò máa ẹ̀ àfikun irú oríkì bẹ̀ tí tí oríkì ọ̀hùn yóò fi gùn jantirẹ̀. Gbogbo àwọn tí wọn bá ti ara ìran bẹ̀ jade yóò sì máa jẹ̀ irú oríkì bẹ̀ tí tí ayé. A sì máa n fi irú oríkì orílẹ̀ ìran wọn dá wọn mọ̀ láláwùjọ̀ nígbà tí àwọn alágbẹ̀ àti onílù bá n kì wọn... Irú oríkì àwọn tí wọn bẹ̀rẹ̀ isẹ̀dálẹ̀

iran tàbí orírùn ènìyàn láti ibèrè pèpè bá yí ní a n pè ní oríkì orílẹ̀.

Àyọlò òkè yìí fi n yé wa pé ìṣesí àti ìhùwàsí àwọn babańlá iran tó sẹ iran sílẹ maa n kó ipa pàtàkì nínú oríkì orílẹ̀ tí a fi n ki iran bèẹ. Okùn kò ní gùn gùn gùn kó má ní ibi tí a ti fà á wá. Kò sí iran tí kò sì ní orírùn. Oríkì orílẹ̀ yìí ni àwọn àkóónú rẹ maa n tú pèrèpèrè ọrọ nípa onírúurú iran tí ó wà nílẹ̀ Yorùbá.

Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ilú tó wà nílẹ̀ Yorùbá, ní orílẹ̀ èdè Nàìjíríà àti káàkiri àgbáyé ni àwọn ènìyàn iran kòòkan ti fónká sí fún idí kan tàbí òmíràn, sùgbón tí wọn bá gbọ oríkì orílẹ̀ wọn, wọn maa n tipasẹ̀ èyí rí ara wọn he, tí èjẹ̀ yóò sì rùn kanra tí wọn bá jẹ ọkan náà. Yorùbá bọ̀ wọn ní ‘bí ẹrú bá jọra, ilé kan náà ni wọn ti wá ni’. Barber (1991: 166) sọ bá yí pé:

People from the same place of origin – the same orílẹ̀ - says, “we are one”. When they meet [...] they recognise an obligation to help each other...

(Àwọn ènìyàn tí orírùn wọn bá papọ̀ - tí wọn jẹ orílẹ̀ kan náà - maa n sọ pé “ọkan ni wá”. Tí wọn bá pàdẹ̀ [...] wọn mú un ní ọkúnkúndùn láti ran ara wọn lówó...”

Oríkì orílẹ̀ jẹ ọkan pàtàkì láàrin àwọn lítírésò alohùn Yorùbá nítorí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iwúlò rẹ bíi títọ́ka orírùn àwọn iran àti títànmólẹ̀ sí ọ̀pọ̀ iyánròfẹ̀rẹ̀ ati ohun tó farasin. Ó maa n sẹ̀yàtò láàrin iran sí iran; ó maa n jẹ kí àwọn ọmọ iran sàwàrí ara wọn láti dá ara wọn mọ̀ àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ. Sàsà lítírésò alohùn sì ni ó wà tí oríkì orílẹ̀ kì í sá wò láàrin tó bá dé oríta kan. Nítorí náà, gbajú-gbajà ni oríkì orílẹ̀ láàrin àwọn lítírésò alohùn Yorùbá.

Lára àwọn oríkì orílẹ̀ tí ó wà ni ti iran Èlẹ̀rìn, Olúkòyí, Ọlọfà, Ológbìn-ín, Olúfẹ̀, Arèsà, Olówu, Olúpo, Olúfón, Ìrènímògún, Ọ̀pómúléró, Oníkòtún, Olókùn-ẹ̀şin, Áágberí àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ.

Oríkì orílẹ̀ maa n wónú ara wọn nígbà mìíràn bí i kí ẹni tí ó n ki oríkì yà bàrà lọ sí oríkì idílé iyá ẹni tó n kì. Şe a kì í nílẹ̀ baba ká má nílẹ̀ iyá. Oríkì orílẹ̀ yìí sì maa n gbára lé itàn bí iran şe jẹ jáde, işe akoni tí àwọn babańlá wọn tí şe àti àwọn oríşìlẹ̀ işelẹ̀ mánìgbàgbé tó ti şelẹ̀ nínú iran bí ibi tí wọn tí gbé rí. Ìhùwàsí, işe àti èèwò iran gan-an kì í gbéyìn nínú ohun tó maa n jẹ jáde nínú oríkì orílẹ̀. Àwọn Ọba tó ti jẹ nínú iran náà maa n fara hàn nínú oríkì orílẹ̀ lópò ìgbà tí a bá n kì í. Johnson (1921:87) sọ nínú ọrọ̀ rẹ pé tí a bá pe orúkọ tàbí kí oríkì ènìyàn kan, gedegbe ni ẹni náà yóò hàn tí a ó sì mọ̀ iran tí a lè tọpasẹ̀ rẹ sí. Lásẹ̀bìkan (1958:32) náà nínú ọrọ̀ tirẹ̀ kìn kókó èrò yìí lẹ̀yìn nígbà tí ó sọ pé:

Oríkì maa n sọ ibi tí ènìyàn ti sẹ̀, bí wọn şe lágbára tó nínú idílé wọn, bí wọn ti là tó àti oríşùrìşù nńkan akoni tí wọn tí şe gbogbo.

Bí a bá mọ oríkì orílẹ̀ ènìyàn, ìgbàgbọ̀ Yorùbá ni wí pé a tilẹ̀ lè sọ irú isẹ̀, isesí, tàbí iwà tí a lè bá lówó irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ torí pé egbò a máa tọ̀ iran. Fún àpẹ̀rẹ̀, a rí iran Oníkòyí tí ó jẹ̀ pé jagunjagun ni iran wọn. Iran Olófà tí ó jẹ̀ pé ìjàkadì lorò tiwọn; tí iran Àrẹ̀sà sì fẹ̀ràn epo títà, àti àwọn nńkan pàtàkì tó jẹ̀ bárákú tàbí àbùdá iran kòòkan. Ìgbàgbọ̀ Yorùbá ni pé tí a bá sì n kì ọmọ ní oríkì orílẹ̀ rẹ̀, tí ó bá ẹ̀ ẹ̀jò ló wà, orí rẹ̀ yóò máa wú tí ọkàn ilé yóò sì máa fà á.

Oríṣìrìṣì ìgbà, àsìkò tàbí ibi ayẹyẹ̀ ni a ti máa n lo oríkì orílẹ̀. A máa n ló ó ní ibi ibo lórìṣìrìṣì. Bí àpẹ̀rẹ̀, tí ọmọ bá jí láàárò tó ló kí bàbá tàbí iyá rẹ̀, tí wọn bá n dá a lohùn, oríkì orílẹ̀ máa n ńàbà jẹ̀ jáde tí wọn yóò kì ọmọ náà sí orílẹ̀ rẹ̀ tí inú rẹ̀ yóò dùn. A n lo oríkì orílẹ̀ níbi ayẹyẹ̀ bí ìkómojádé, isílẹ̀, iwúyè, ìgbéyàwó àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ló. Ní ayé àtijó, tí ọmọ bá n ló ilé ọkọ, oríkì orílẹ̀ tilẹ̀ máa n kó ipa pàtàkì nńbẹ̀ pẹ̀lú. (Ládélé àti Fáníyí, 1979: 1-5) náà jẹ̀rì sí i pẹ̀lú.

Síwájú sí i, lára oríkì orílẹ̀ náà ní a ti rí èyí tí ó jẹ̀ ti ilú tí a lè kì mọ̀ ilú kan pàtó. Bí àpẹ̀rẹ̀ oríkì Ìbàdàn, oríkì Òsogbo, Onódó, Ìjẹ̀bú, Ìlórò Èkìtì, Ègbá, Ikóro Èkìtì àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ló. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, Ìbàdàn la n kì báyií:

Ìbàdàn ọmọ ajòrosun.
 Ọmọ ajẹgbín-jẹkarahun.
 Ọmọ afikarahun-fọori-mu.
 Ìbàdàn, ilú Òjó, ilú Ajàyí, ilú Ògúnmolá
 Olódògbo kẹ̀rì kẹ̀rì lójú ogun...

Ẹ̀ni tí ó bá jẹ̀ ọmọ Yorùbá gidi tí a bá n kì oríkì orílẹ̀ rẹ̀, ara yóò máa tù ú, kódà tí ó bá n bínú lówó inú rẹ̀ yóò sì máa rọ̀. Èyí ni a tilẹ̀ lè rí tí iyá bá n kì ọmọ rẹ̀ tó n sunkún ní oríkì orílẹ̀ àwọn baba rẹ̀ tí yóò sì dákẹ̀ tí ọkàn rẹ̀ yóò sì balẹ̀. Ajíbádé (2005:11) tilẹ̀ fi idí èyí múlẹ̀ nígbà tí ó sọ pé:

Among the Yorùbá, the lineage praise poetry performs soothing functions just as it does for the person who praises himself as the speaker or addresser. Besides, the role of oríkì among the Yoruba is great and it has a lot of effects on the recipient whenever it is chanted.

(...Lààrin ọmọ Yorùbá, oríkì orílẹ̀ máa n sisẹ̀ itunilára tàbí iwúrí fún ènìyàn gégé bí ó ẹ̀ máa n ẹ̀ fún ẹ̀ni tó n kì ara rẹ̀ gan-an. Yàtò fún èyí, isẹ̀ oríkì orílẹ̀ láàrin Yorùbá lóòrìn gan-an. Ó sì ní ipa pàtàkì to n kó fún ẹ̀ni tí a n kì nígbà tí a bá n kì í.)

Nípa bí oríkì orílẹ̀ ẹ̀ jẹ̀ àká ìmọ̀ tó kún láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ itàn tòótọ̀ nípa oríṣìrìṣì iran nńlẹ̀ Yorùbá àti láti mọ̀ nípa àṣà àti isẹ̀ wọn kó má ba à parun, bẹ̀ẹ̀ gélẹ̀ ni ọ̀rọ̀ rí ní àgbáyé lápapọ̀ tí kóowá fi máa n dáàbò bo itàn wọn.

Adésójí (2004: 64) wá sọ báýí pé:

It is therefore understandable why different societies all over the world have made considerable efforts to preserve their histories. Even in the most ancient world, the acclaimed Greek historians, Herodotus and Thucydides made tremendous efforts to preserve the history of their society and to subject it to rigorous analysis. The same thing obtained in different Nigerian societies before the coming of Europeans. Obviously, the purpose is to ensure that the past is not forgotten and that the lessons of the past are brought to bear on the present.

(Ó wá hàn gbangba idí abájọ tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iran ní àgbáyé fí mǎa n lǎkàkà láti dáàbò bo itàn isẹ̀dálẹ̀ wọn. Kódà, àwọn ọ̀pítàn Gírííkì, Herodotus àti Thucydides tí wọn jẹ ọ̀pítàn igbà láéláé gan-an gbìyànjún tó jinlẹ̀ láti dáàbò bo itàn isẹ̀dálẹ̀ iran wọn àti láti lè túdíí òkodoro nípa rẹ̀. Bákan náà ni ọ̀rọ̀ rí ní oríṣííríṣíí iran ní ilẹ̀ Nàìjíríà kí àwọn ọ̀yìnbó aláwọ̀ funfun tó dé. Ní pàtó, kókó ohun tí kálukú fúnka mọ̀ ní láti má gbàgbé ipilẹ̀ àti àṣà wọn kí wọn sì mǎa sàmúlò èkọ̀ pàtàkì ayé igbà náà lóde oní).

Kókó pàtàkì tí àyọ̀lò òkè yìí fí n yé wa ni bi itàn iran se jẹ̀ bàbàrà tí kálukú kì í fí ṣeré káàkiri àgbáyé láti má gbàgbé ipilẹ̀ wọn. Bẹ̀ẹ̀ gélẹ̀ ni ọ̀rọ̀ rí nílẹ̀ Yorùbá tó jẹ̀ èyà tó ka itàn, àṣà àti isẹ̀ orírún wọn sí pàtàkì. Oríkì orílẹ̀ wá jẹ̀ ọ̀kan gbòògì tó mǎa n fí idí òkodoro itàn tòótọ̀ múlẹ̀ fún onírúurú iran nílẹ̀ Yorùbá.

Nínú ifòròwánlẹ̀nuwò ọ̀tọ̀tọ̀ tí a se pẹ̀lú àwọn ọ̀jìnmí Apèsà eégún, ọ̀gbẹ̀ni Akójèdé Òkéwọ̀yè, Kàsímù Lébe Ọ̀jẹwọ̀yè (agbolé Ọ̀hẹ, Èrìn-Ọ̀sun) àti arábìnrin Sákírà Ajàngílà aya Rábíù Àyándòkun (agboolé Ìyálọ̀jà, Èrìn-Ọ̀sun), ní ọ̀jọ̀ kẹ̀ta àti ọ̀jọ̀ kẹ̀rin oṣù kejì ọ̀dún 2026, ohun tí a fídí rẹ̀ múlẹ̀ náà ni pé nínú oríkì Yorùbá, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ itàn ló kúnnú wọn fófófófó léyìí tí isàfihàn àwọn onírúurú akọ̀ni mǎa n jẹ̀ jáde àti ipa pàtàkì tí wọn ti kó nígbà ayé wọn. Ọ̀gbẹ̀ni Akójèdé sọ pé:

Oríkì kii se nńkan àwàdà nílẹ̀ Yorùbá, pàápàá jùlọ̀ oríkì orílẹ̀. Àtọ̀lẹ̀dólẹ̀ ni tàdán ni ọ̀rọ̀ oríkì orílẹ̀ jẹ̀. Aṭẹ̀nudẹ̀nu tàbí àtáyẹbayé tó mǎa n túdíí onírúurú àṣírí àti òkodoro nípa iran kòòkan ni, bóyá ibi tí wọn ti wá, ibi tí iran wọn ti tẹ̀dó sí rí, babańlá wọn, isẹ̀ àbáláyé iran wọn, èèwò wọn àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Lákòótán, tí a bá wo àlàyé diẹ̀ tí a se lórí oríkì orílẹ̀ yìí, a ó rí i pé pàtàkì ni oríkì orílẹ̀ jẹ̀ nínú àṣà àti iran Yorùbá lápapọ̀. Ànǹfààní tàbí iwúlò ọ̀lọ̀kan-ò-

jòkan tí ó sì wá nǐbẹ̀ fi hàn wá kedere pé aṣíwájú nì oríkì orílẹ̀ jẹ́ lǎwùjọ onírúurú lítírésò alohùn Yorùbá.

Oríkì Bòròkinní

Ìgbìyànjú ọmọ èniyàn nínú ayé, ìrísí rẹ, ìṣesí rẹ, arísìkí rẹ, agbára rẹ, ipa takuntakun rẹ àti onírúurú àwọn àbùdá mìíràn ló máa ń kórajọ láti mú kí èniyàn di ẹnì tí a sà lámì gégé bíi bòròkinní nínú àwùjọ. Àwọn bí orúkọ ìnagijẹ, àlàjẹ tàbí ànìjẹ náà máa ń di ohun tó parapọ di oríkì bòròkinní. Gbogbo èyí ló máa ń júwe ihùwàsí, ìṣesí àti onírúurú àrà tí ẹnì náà ń dá láàrin ọmọ èniyàn. Àwọn orúkọ ìnagijẹ náà kò gbéyìn. Àkójopọ oríkì ẹyọ tí èniyàn kan bá ń jẹ ló máa ń di oríkì bòròkinní. Oríkì jántirẹrẹ wá ń ṣarajo di oríkì bòròkinní. Bábálọlá 1981: 5 sọ nínú èrò tirẹ pé:

Ẹni tó ṣoríire débi pé ajé bá a ṣòrẹ; ó rí owó ló dáadáa láti gbọ̀ b̀kátà, ó rí jẹ, ó rí mu, ó sì rí ẹ fújà; èniyàn bẹẹ ni à ń pè ní bòròkinní. Irú èniyàn bẹẹ ni àwọn onílù àti àwọn akígbe máa ń sáábà fún ní ẹyọ oríkì tuntun tuntun nígbà tí ó bá ń ẹ àríyá, láti fi wú u lórí. Nípa kíkó gbogbo àwọn ẹyọ oríkì ẹnì náà papọ̀, akígbe yóò fi oríkì jántirẹrẹ dá bòròkinní náà lólá. Ó wópọ sáá kí àwọn akígbe fi oríkì orílẹ̀ ẹnì náà kún oríkì jántirẹrẹ tí à ń wí.

Lákòótán, onírúurú oríkì ló máa ń ṣarajo fún èniyàn pàtàkì láti kì í ní oríkì gégé bíi bòròkinní èniyàn. Èyàn yẹpẹrẹ kí jẹ bòròkinní. Ẹni tó bá ti balẹ̀ tó sì lapa dáadáa nínú àwùjọ ọmọniyàn ní í jẹ bòròkinní. Èyí rí bẹẹ, tí a bá wo gbólóhùn Yorùbá kan tó sọ pé ‘aṣiwèrè òun òmùgò ọkanùn, bòròkinní òun ọlórò ẹgbèra’.

Tíọ̀rì Àmúlò Fún Ìṣẹ̀ Yìí

Tíọ̀rì tí a gbèrò láti ṣàmúlò fún ìṣẹ̀ yìí jẹ oníbejì. Àwọn náà nì tíọ̀rì ìmútànsọ tàbí ọ̀nà ìgbàsọ̀tàn (Narratological Theory) àti tíọ̀rì ìmò ìbara-ẹ̀ni-gbé-pò, (Sociological Theory). Ìdí tí ó sì jẹ́ kí ó rí bẹẹ̀ nì pé àbùdá oríkì orílẹ̀ tí ìṣẹ̀ yìí dúró lé lórí sáábà máa ń mú ọ̀rò nípa bí ìtàn àti ìyánròfẹ́rẹ̀ lówọ̀ nípa àwọn baba ńlá inú ìran tó tẹ̀ ilú dó, akínkanjú wọn, ọúnjẹ wọn, àṣà wọn, ìṣesí wọn, ibùgbé wọn, èèwọ̀ wọn àti onírúurú ìṣelẹ̀ ìgbà ìwáṣẹ̀ nípa àwọn ìran náà èyí tó máa ń kóra jọ di oríkì orílẹ̀. Tíọ̀rì ìmò ìbara-ẹ̀ni-gbé-pò tó sìkejì náà wúlò púpọ̀ fún ìṣẹ̀ yìí nítorí pé nínú bíbá ara ẹnì gbé pò láàrin àwùjọ nì oríkì orílẹ̀ fi ń hù jáde.

Tíọ̀rì Ìmò Ọ̀nà-Ìsòtàn

Tíọ̀rì ìmò ọ̀nà-ìsòtàn jẹ ọ̀kan pàtàkì lára tíọ̀rì tí a fi ń yẹ ìṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírésò wò. Èyà lítírésò tó jẹ mó ìtàn síso nì wọn sáábà máa ń lo tíọ̀rì yìí fún. Èyí nì àwọn bíi ìtàn ìwáṣẹ̀ (myth). Lára àwọn tó jẹ agbátẹ̀rù tíọ̀rì yìí nì Lévi-

Strauss, Tzvetan Todorov, A.I. Grenais, Gerald Genette, Claude Bremond, Roland Barthes àti Vladimir Propp. (Òpẹfẹyítímí 1997:50).

Barry, P. (2002: 222) tilẹ sọ ní tirẹ pé:

Narratology is a branch of structuralism, but it has achieved a certain independence from its parent...

(Tíòrì ìmọ ọ̀nà-ìsòtàn jẹ ẹka kan lára tíòrì ifojú-ìhun wò tẹlẹ, sùgbọ̀n ọ̀un náà ti gbòminira dààyè tó lápẹẹrẹ..)

Èyí wá tùmọ sí pé ìhun inú isẹ ọ̀nà tí a bá n sàtúpàlẹ rẹ ẹ pàtàkì púpọ̀ tí a kò sì lè fowó rọ ọ sẹyìn tí a bá n sàmúlò tíòrì ọ̀nà ìmútànsọ nítorí pé wọn ka ìhun sí púpọ̀.

Barry P. (2002:222-223) tún sọrọ síwájú pé:

... narratology, which we can define more closely as the study of how narrative make meaning, and what the basic mechanisms and procedures are which are common to all acts of story-telling. Narratology, then is not the reading and interpretation of individual stories, but the attempt to study the nature of 'story' itself, as a concept and as a cultural practice".

(... tíòrì ìmọ ọ̀nà-ìsòtàn, tí a lè kí oríkì rẹ gégé bí ẹkọ tó máa n mú kí ìtàn síṣọ ní ìtumọ, àti pé kín ni àwọn kókó àti ìlànà àátẹlẹlẹ èyí tó sáábà máa n jẹ ìtàn síṣọ lógún. Tíòrì ìmọ ọ̀nà-ìsòtàn wàyí ọ, kí í wá ẹ kíkà àti síṣọ ìtumọ ìtàn ní sákálá, sùgbọ̀n ìlákàkà láti sàyèwò àbùdà ìtàn gan-an fúnrarẹ gégé bí èrò àti nńkan tí ó n sẹlẹ nínú àṣà).

Òpẹfẹyítímí (1997: 50) sọ nínú ọ̀rọ tirẹ pé:

Àwọn ọ̀yìnbó sẹdà 'narratology' láti ara 'narrate' tó tùmọ sí síṣí lówéláwé tàbí kí a sọrọ tàbí sàlàyé délẹ. Ìlànà ìmọ ọ̀nà-ìsòtàn jẹ èyí tí ó bá àbùdà ìtàn síṣọ ní àṣoyé mu.

Vladimir Propp náà tún sọrọ nípa tíòrì ọ̀nà ìgbàsòtàn nínú ìwé rẹ tó pè ni **'Morphology of the folktales'**. Gégé bó ẹ hàn nínú Òpẹfẹyítímí (1997:51), ó ní ọ̀un rí í pé kí í ẹ oríṣíríṣi àlọ ló wà, sùgbọ̀n ìhun tí a fí n ẹ àgbékalẹ wọn ló yàtò. Ìhun àlọ ni ọ̀un sọrọ lẹ lórí.

Òpẹfẹyítímí (1997: 51) sọ pé:

Ní pàtàkì, Propp sàkíyèsí ohun tó pè ní 'spheres of action' bíi méje nínú àlọ kan àti pé a lè pín 'sphere' kòòkan sí fọnrán mọkànlélógún.

Ó jọ pé ìjẹyọ ìṣẹlẹ̀ tó kan ẹ̀dá ìtàn kòòkan nínú àlọ̀ ni Propp pé ní ‘spheres of action’. Ǫ́dì ní pé ó ní ‘spheres of action’ olú ẹ̀dá ìtàn máa ń pọ̀ ju ti àwọn aláààṣe àti amúgbálégbẹ́ ẹ̀dá ìtàn tó kù lọ..

Gerald Genette nínú Ọ̀pẹ́fẹ̀yítímí (1997:50) tí òun náà jẹ lámèétọ̀ tíọ̀rì ìmútànsọ̀ ní tirẹ̀ kò lo tíọ̀rì yìí fún ìtàn iwáṣẹ̀ tàbí àlọ̀. Ìtàn àròsọ̀ gidi ló ló ó fún. Ó ní:

A le ɛ ɔyèwò ohun márùn-ún nínú ìtàn kan ɔ̀sọ̀. Àwọn ǹnkan márùn-ún ọ̀hún ni ‘Order’, ‘duration’, ‘frequency of occurrence’ ‘mood’ àti voices...

‘Order’ ni ọ̀nà àti ọ̀nà ìgbétànkàlẹ̀. Èyí ló ní í ɛ̀ pẹ̀lú ètò gbígbé ìṣẹlẹ̀ inú ìtàn kalẹ̀ ní ɛ̀ṣẹ̀-n-tẹ̀lẹ̀. ‘Duration’ ló pé ní àkókò tí a fi sọ ìtàn kan. Èyí ní í ɛ̀ pẹ̀lú bí asọ̀tàn ɛ̀ fẹ̀ ìtàn lójú tó. ‘Frequency of occurrence’ tún ni ìgbésẹ̀ m̀iiran tó sọ pé ọ̀hun ni bí asọ̀tàn ɛ̀ ń sị ìtàn lówéláwẹ̀. Ó ní èyí náà lè mú kí ìtàn yéni délẹ̀.

‘Mood’ ni bí ìtàn ɛ̀ ń m̀ni lókàn tàbí wọ̀ni lára sí. Ìyẹn ni wí pé bí ìtàn ɛ̀ ń mú asọ̀tàn ẹ̀dá tàbí ò̀nkàwé lókàn tó tàbí bó ɛ̀ ká a lára tó. A lè ɛ̀àkíyèsí nígbà m̀iiran pé tí ìtàn bá ká ò̀nkàwé lára tán ó lè máa pòsé, jansẹ̀ m̀olẹ̀ tàbí kí ó rẹ̀rìn-ín àrìn-lami-lójú.

‘Mimesis’ lo pe ìgbà tí ìtàn bá ká asọ̀tàn lára tó fi ń sín ẹ̀dá ìtàn jẹ. Ó sì pe ìgbà tí ìtàn kò bá mú asọ̀tàn lókàn, tó sì ta kété sí ìtàn náà ní ‘diagnosis’. ‘Voice’ tó wá jẹ ẹ̀karùn-ún ni ó pé ní àkíyèsí nípa ị̀ṣowọ̀sọ̀tàn, ilò ọ̀rọ̀ àti gbólóhùn, dídún ohùn ọ̀pítàn tàbí asọ̀tàn lè jẹ kí ìtàn tí a ń kà yé ni sí i dáadáa.

Lákòótán, tí a bá wá wo tíọ̀rì ìmútànsọ̀ yìí, a ó rí í pé ó fejú, ó sì lóòrìn láti ɛ̀múlò rẹ̀ fún ị̀ṣẹ̀ tó bá jọ m̀ọ̀ oríkì orílẹ̀ èyí tí a ń yèwò nínú ị̀ṣẹ̀ yìí nítorí àbùdá rẹ̀ láti túdíí ò̀kodoro ìtàn pàápàá tó bá tún rọ̀ m̀ọ̀ ìtàn ìgbà iwáṣẹ̀.

Tíọ̀rì Ìbára-gbé-pò

Onímò ìjìnlẹ̀ kan tó jẹ ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Faransé tí orúkọ̀ rẹ̀ ń jẹ Taine (1828-1893) ló gbé ìmò ìbára-gbé-pò kalẹ̀. Kókó ọ̀rọ̀ pàtàkì tó sì jẹ ẹ̀ lógún ni láti fi ilànà ìmò sáyẹ̀nsì ɛ̀yèwò ị̀ṣẹ̀ lítíréṣọ̀ kó lè lóòrìn dáadáa. Bí ipa àwùjọ̀ ɛ̀ jẹ pàtàkì nínú ị̀ṣẹ̀ lítíréṣọ̀ ni ó sì bí tíọ̀rì yìí.

Barber (1979:1) sọ̀ pé:

Sociology is a way of trying to understand society, its structure, how it works, the forces that bring about changes in it.

(Ìmò ìbára-ẹ̀ni-gbé-pò ni ọ̀nà láti ní ìmò àti ọ̀ye nípa àwùjọ̀, ihun rẹ̀, bó ɛ̀ ɛ̀ṣẹ̀ àti àwọn ǹnkan tó ń mú àyípadà bá àwùjọ̀).

yòò sàmúlò rè pèlú ìṣesí àti àjọṣepò tó wà láàrin wọn. Èlòmíràn tó tún ṣe pàtàkì nínú lítírésò ni; ònkàwé tó wà fún ònkòwé àti ònkòwé tó wà fún ònkàwé).

Ohun tí Escarpit n gbìyànjú láti sọ ni wí pé ònkàwé àti olùgbọ yẹ kó mómú láyà lámèétó ju lítírésò nìkan lọ.

Ògúnṣínà (1987:21-22) náà tún ṣàlàyé pé:

Sociology of literature is an attempt to understand the interrelationship between literature and society. It postulates that the work of art does not exist in isolation and should not be studied as such. This is because works of art are not independent of their society... sociology of literature sees the relationship between a work of arts and the artist, and the society as one of constant inter-reaction, and that each one affects and is affected.

(Ìmò ìbára-ẹni-gbé-pò jẹ ọ̀nà láti ní òye ìbáṣepò láàrin lítírésò àti àwùjọ. Ó ṣe àfihàn pé ìṣe ọ̀nà kò lè dá dúró àti pé a kò lè dá a kọ. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nitorí pé ìṣe ọ̀nà kò dá dúró lówùjọ... Ìmò ìbára-ẹni-gbé-pò inú lítírésò n rí ìbáṣepò tó wà nínú ìṣe ọ̀nà, ọ̀ṣèrè, àti àwùjọ gégé bí èyí tí àjọṣepò wọn rinlẹ̀ tí ọ̀kan sì n ran èkejì lówọ).

Caudwell (1977:15) ní tirẹ̀ tilẹ̀ tún fún tíọ̀rì ìbára-ẹni-gbé-pò ní oríkì nígbà tó sọ pé:

At one time, men are doing different things and therefore stand in relation to one another. The study of these human relation in general form is sociology.

(Ní ìgbà kan, àwọn èyànn n ṣe oríṣiríṣi nńkan èyí tó sì n fa ìbáṣepò láàrin ara wọn. Èkọ̀ nípa ìbáṣepò yìí lápapọ̀ ló di èkọ̀ ìbára-ẹni-gbé-pò)

Lákòótán, tí a bá wá wo ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ atótónu àwọn onímò nípa tíọ̀rì tí a fà yọ sókè wònyí, a ó rí i pé ìgbàgbọ̀ wọn ni pé bí omi àti ọ̀tí ni lítírésò àti àwùjọ tó sì sòroó yà, nitorí pé èso àwùjọ ni lítírésò. Ìbára-ẹni-gbé-pò lówùjọ ló sì n jẹ kí lítírésò jẹ jáde lówùjọ. Nitorí náà oríkì orílẹ̀ Olúfọ̀n tí ó jẹ kókó ìwadí yìí jẹ ohun tó hù jáde nípasẹ̀ ìbára-ẹni-gbé-pò. Bí a bá sì wá ṣe àmúlò tíọ̀rì ìbára-ẹni-gbé-pò láti yẹ ìṣe bẹ̀ẹ̀ wò, bí ìgbà tí a pa ẹ̀mọ̀ nínú ilá tí a sọ ọ̀ sínú ìlása ni, gégé ṣe gégé ni.

Akínkanjú Nílẹ̀ Yorùbá

Tí a bá n sọrọ̀ nípa akínkanjú nílẹ̀ Yorùbá, wọn kíi ṣe ènìyàn kan yẹpẹ̀rẹ̀ rárá. Èni tí a bá pè ní akínkanjú gbọ̀dọ̀ jẹ̀ èni tó ti gbé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ nńkan ṣe fún

ìlọsíwájú, òmìnira, àti ìgbáyégbádùn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn nínú àwùjọ, ilú, iran tàbí orílẹ̀-èdè lápapọ̀. Akínkanjú ènìyàn máa ń jẹ irúfẹ̀ ènìyàn tó ti fi ẹ̀mí ara rẹ̀ lélẹ̀ láti gbé àwọn ìgbésẹ̀ tó léwu kí nńkan lè bó sí déédéé bó ẹ̀ se yẹ kó rí lówùjọ ọ̀mọ ènìyàn. Onírúurú àbùdà àdámọ̀ tí a sáábà máa ń bá lára àwọn akínkanjú tòótọ̀ èyí tó lè jẹ yálà ọ̀kúnrin tàbí obínrin ni pé wọn máa ń láyà láti kojú ìṣòrokíṣòro yòówù-ó-jẹ, wọn máa ń gbón sásá; wọn máa ń jẹ alágbára; wọn máa ń ní ẹ̀mí ifaradà àti ifarajìn láti má ẹ̀ káààrẹ̀ ọ̀kàn nígbà yòówù tí ojú ogun bá le. A sáábà máa ń mọ ènìyàn kan ní akínkanjú tàbí akọni nípa àwọn itú ribiribi tó ba ti pa bóyá lójú ogun, níbi isẹ̀ rẹ̀, nínú iran, nínú ilú àti takuntakun tó bá ti ẹ̀ nípa ìrànlowó fún ọ̀mọ ènìyàn. Bí a ẹ̀ lè rí akínkanjú-kúnrin náà ni àwọn akínkanjú-bínrin wà tí wọn ti ẹ̀ onírúurú ohun mánìgbàgbé nígbà ayé wọn kí wọn tó dìtàn.

Ọ̀mọlọ́lá fídí ìjákínkanjú-kúnrin tàbí ìjákínkanjú-bínrin hàn nípa èrò rẹ̀ bó ẹ̀ hàn nínú àpilẹ̀kọ̀ rẹ̀ *Hero, Heroine and Heroism* nínú Fálọ́lá àti Akínyẹ̀mí (2016: 150-151) tó sọ pe:

The Yorùbá concept of heroism is premised on a person's ability and confidence to display exceptional abilities. Heroes and heroine are characterised by their bravery, tactics, smarts, agility and great enduring spirit while they undertake challenging endeavours. Usually, the concept of heroism is linked to a person's great performance in war, on the job, and in philanthropic deeds... The concept also refers to the act of any person who has offered him- or herself as a sacrifice so that his or her people could make progress or have peace.

(Èrò Yorùbá nípa jíjẹ akínkanjú gùn lé kí ènìyàn jẹ alágbára tó ní ìgbóyà láti gbé ìgbésẹ̀ tó yàtò, tó kàyééfi. Akínkanjú-kúnrin tàbí akínkanjú-bínrin ni ẹ̀ni tó gbóyà, tó gbón sásá, to já fáfá, tó ní ẹ̀mí ifaradà lásìkò tó bá ní àdojúkọ̀ tàbí ipènjà. A sáábà máa ń so ìjákínkanjú mọ̀ bí ẹ̀ni náà ẹ̀ gbìyànjú lójú ogun, níbi isẹ̀ tó yàn láàyò àti bó ẹ̀ ń fi dúkiá rẹ̀ ẹ̀ ìrànlowó fún ọ̀mọ̀nìyàn...

A tún lè pe akínkanjú ní ènìyàn tó fi ẹ̀mí ara rẹ̀ lélẹ̀ fún ìdojúkọ̀ nílá kí ìlọsíwájú àti àlàáfíà lè wà ní ilú rẹ̀ kí àwọn ènìyàn sì ní ifòkànbálẹ̀).

Nínú oríkì tí àwọn arọ̀kin fi máa ń sàpónlẹ̀ àwọn akínkanjú bí Ààrẹ-Ọ̀nà-Kakańfò, Balógun Ọ̀gúnmolá, Balógun Ìbíkúnlé, Ọ̀gèdèmgbe Agbógungbórò, Lísàbí Agbòngbò-Àkàlà, Fábùnmi Ọ̀kẹ̀mẹ̀sí, Èfúsetán Aníwúra, Ìyáàfin Èfúnróyè Tinúubú àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ máa ń sàfihàn ìjákínkanjú wọn. Oríkì àwọn Ọ̀ba, àwọn ìjòyè pàtàkì àti àwọn bọ̀rọ̀kinní ló máa ń sàfihàn àwọn akínkanjú. Oríkì orílẹ̀ tó máa ń sàlàyè kíkún nípa onírúurú iran nílẹ̀ Yorùbá náà jẹ ọ̀nà tí a ti máa ń rí àrífayọ̀ àwọn akínkanjú-kúnrin àti akínkanjú-bínrin tí wọn ti ẹ̀ gudugudu méje àti yààyàà mẹfà nígbà ayé wọn.

Síwájú sí i, a tún lè pe akínkanjú ní ẹ̀ni tó jòwọ̀ ara rẹ̀ sílẹ̀ fún isẹ̀ takuntakun tó sòro láti ẹ̀ kí ilú tàbí àwùjọ̀ wọn lè ní itèsíwájú àti àlàáfíà. Bí àpẹẹrẹ̀, àwọn akínkanjú ọ̀dẹ̀ tó lọ sí Ọ̀kè Láńgbòdó nínú Ìwé Ọ̀gbójú Ọ̀dẹ̀ Nínú *Igbó Irúnmolẹ̀* tí D.O. Fágúnwà kọ. Àwọn tó jẹ akọni nínú ìwé ìtan àròsọ náà jẹ méje. Àwọn ni : Kàkó Oníkùmọ̀ Èkùn, Ìmódòye, Àkàrà-Ọ̀ògùn, Olóhùnyò, Elégbèdè Ọ̀dẹ̀ Èfòyè àti Àrà̀mòdà Ọ̀kúnrin. Tí a bá wo ipa takuntakun tí àwọn akọni ọ̀dẹ̀ wònyẹn kó nítórí ìlọsíwájú ilú wọn, a ó rí i pé kí a tó lè pe ènìyàn ní akọni, kíi ẹ̀ ọ̀rọ̀ àwàdà.

Akínkanjú máa ń jẹ ẹni tó lágbára gidi, tó láyà, tó lóògùn, tó lè forí la ikú fún ìgbáyégbádùn ọmọ ẹniyàn; wọn máa ń šetán láti forí la ikú; wọn máa ń šetán láti ẹ isà dọpin láibèrù àti wíwo ìdojúkọ tó lè da omi tútù sí wọn lẹmì-ín. Gbogbo akínkanjú yálà ọkúnrin tàbí obínrin kí se ojo ní gbogbo ipòkípò tí wọn bá bá ara wọn; wọn máa ń ní àforítì; wọn máa ń sáájú ogun ní láti lè kẹsejári nínú àdàwólé wọn. Orí ni ẹni tí a bá pè ní akínkanjú máa ń jẹ, wọn kí jẹ ìrù. Ẹni yòowù tí a bá sà lámì akọni tàbí akínkanjú ní púpọ wọn máa ń jẹ jagunjagun ọkúnrin tó lágbára tó sì ní àwọn àbùdá àdámọ tó jẹ ti akínkanjú èèyàn. Jíjẹ ògbójú ọdẹ, olóògùn, alágbára, jagunjagun kò se é yọ sílẹ tí a bá ń sọrọ nípa akínkanjú tòótọ nílẹ Yorùbá. Ààrẹ-Ọnà-Kakańfò ilẹ Yorùbá tí Ọba Aláàfin máa ń fi jẹ gégé bí asiwájú ogun ọmọ Yorùbá jẹ àpẹrẹ pàtàkì tí a bá ń sọrọ akínkanjú/akọni èèyàn.

Lára àwọn akínkanjú-bínrin ọmọ Yorùbá ni a ti rí Mọremi Àjàsọrò tó fi ẹmí ara rẹ lélẹ fún ilú Ilé-Ifẹ láyé àtijọ kí àlàáfíà lè jọba nílúú tí wọn fi bọ lówó pákáleke ogun àwọn Ìgbó. Bẹẹ náà ni a rí obínrin bí Olóògbé Kúdírátù Abíọlá tó jẹ aya Olóògbé Başòrun Mọshood Kásimáawòó Oláwalé Abíọlá tó jà fitafita nítorí ijoba àwa-ara-wa ní ọdún 1993 léyìn ìgbà tí Ààrẹ Ológun ìgbà náà fagi lé ibò ààrẹ nígbà náà. Íyáàfin Fúnmiláyọ Ransome Kútì náà jẹ akínkanjú obínrin tó gbójú-gbóyà nítorí ipa ribiribi tó kó láti kọ iwọsì owó orí àpàpàndodo tí wọn gbé lẹ àwọn obínrin lórí ní Abẹòkúta nígbà kan rí. A tilẹ tún lè rí àwọn akọni tí wọn ti fiyùn lólẹ nípasẹ ọ̀ṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀-ajé, ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ sáyẹ̀nsì, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, eré ìdàrayá àti onírúurú ọ̀nà mìíràn gbogbo tí ọ̀mọ̀niyàn ti lè fakọyọ láti se nńkan lónà àrà tó ta àwọn ará yòókú yọ pátápátá.

Onírúurú Ìjẹyọ Àwọn Oríkì

Àfọnjá gégé bí akínkanjú ọmọ Yorùbá tó jẹ Ààrẹ-Ọnà-kakańfò tí Aláàfin Ọyọ fi jẹ láyé ọjọun, tí itàn nípa rẹ àtí ilú Ìlọrin gbajúmọ débi pé tí tí di ọ̀nì ní à ń pe ilú Ìlọrin mọ Àfọnjá (Ìlọrin Àfọnjá) nípasẹ akínkanjú rẹ àti ipa ribiribi tó ti kó nígbà ayé rẹ. Nínú Babalọlá (2000:24-25), nínú Oríkì Ọ̀pómúléró ni a ti rí àfàyo tolo báyii pé:

Ọmọ Ọ̀pó kọ̀rọ̀bítì kọ̀rọ̀bítì, oníwànú gbéra nílẹ o dide
 Ọmọ Ọ̀pó kọ̀rọ̀bítì kọ̀rọ̀bítì...
 Ọtí tí ò gbọ̀ràn ẹ jẹ á mú un fọ̀mọ líle mu.
 Ọmọ líle tí ò gbọ̀ràn, ẹ jẹ á kojú Mọ̀rílẹ́wá sọgun.
 Taa ni yóó mutí ọ̀hún, ọ̀mọ iyá mi?
 Àfọnjá tí ó mutí ọ̀hún ń bẹ nílẹ Ìlọrin.
 Ọpá nílẹ Olódo, àgèrẹ ni baba ilú.
 Ilú tó báyii kò léégún, ẹ̀şin leégún ibẹ, ọ̀kọ̀ lorò ibẹ.
 Ìyekan Ìwàní, fónífódá laşo eşúú mọ.
 Baba wọn ló sọ Kínnìrá dòfo.
 Ẹyin lẹ sọ Fààfà dilẹ̀lẹ̀.
 Ogun l'Àfọnjá lọ tí ò padà mọ...

Kókó pàtàkì tí àyọ̀lò òkè yií ń tọka sí ni pé jagunjagun ni Àfọnjá, tó ti se gudugudu méje, yàyààà méfà gégé bí akínkanjú ọkúnrin. Bèèyàn ò bá tilẹ jẹ alágbára, kò lè joye Ààrẹ-Ọnà-Kakańfò. Gégé bí èrò àwọn agbátèrù tíọ̀rì Imọ Ọ̀nà-ìsòtàn, bó se hàn nínú Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímì (1997: 53-54) “Àwọn Ọ̀yìnbo şedá *narratology* láti ara *narrate* tó tùmọ sí ‘şíşí itàn láwéláwé’ bíi kí a ‘şòrò tàbí şàlàyé délẹ’. Ìlànà ọ̀nà-ìsòtàn jẹ èyí tí ó bá àbùdá itàn síşo ní àşoyé mu. Onímọ kan tí à ń pè ní Levis Stratus jẹ tètèdè nínú ilò tíọ̀rì yií fún síşàtúpale itàn

ìwásẹ̀. Nítorí náà, ẹ̀ṣẹ̀ àmúlò tíórí ìmò ọ̀nà-ìsòtàn fún ẹ̀ṣẹ̀ ajẹmóríkì yìí ẹ̀ deédé nítórí pé oríkì, pàápàá oríkì orílẹ̀ jẹ́ ìpohùn àbáláyé tó máa ń tọ́ka sí ẹ̀gbà ìwásẹ̀ àti ìtàn ìrandéran.

Ẹ̀wẹ̀, Babalólá 2(000:41) náà ló tún ẹ̀fihàn Oníkòyí tó jẹ́ babańlá àwọn iran Ìkòyí Ẹ̀ṣọ̀ gégé bí Àròní tó lóògùn, tó lagbára, tó láyà , tí kii ríkú kó sá lójú ogun. Oníkòyí hàn nínú oríkì yìí gégé bí asájú rere tó ti fiyùn lólẹ̀ gégé bí akínkanjú gidi tí kò ẹ̀ é gbàgbé. Àyọ̀lò náà ló ló báyií:

Àròní moja ògèlẹ̀, Oníkòyí gbéra ńlẹ̀ o dide o jẹ́ á ló ogun
 Ẹ̀ṣẹ̀rẹ̀ Ìkòyí ọ̀mọ̀ agbọ̀n iyùn.
 Ẹ̀ṣọ̀ ọ̀ ríkúsá, máa gbórò ẹ̀nu tẹ̀mi bó bá ń yẹka.
 Mo kí ọ̀ lónà ibẹ̀un mo dáale.
 O ọ̀ rí i? Bí n bá ń ló ilẹ̀ àwọn baba mi, mo mọ̀ ilẹ̀ wọn.
 Ẹ̀ṣẹ̀rẹ̀ Ìkòyí ọ̀mọ̀ A-diílẹ̀-kíkú-ó-tó-dé.

Babalólá (2000-43) kan náà ló tún fidí rẹ̀ múlẹ̀ síwájú sí i bí iran Ìkòyí ẹ̀ lagbára tó, tí wọn sì jẹ́ arógunyọ̀ nígbà tí àyọ̀lò náà tún ló báyií pe:

Ogun bámi nígbó, mo dolú Igbó ooo
 Ìkòyí ọ̀, Ìkòyí ọ̀mọ̀ agbọ̀n iyùn.
 Ogun bámi lódàn, mo dèrò ọ̀dàn.
 Ogun bá mi ní pàlápálá abẹ̀ òkítì, mo dolú eesun.
 Ọ̀tún n mo fi ń kálá.
 Àròní Moja Ògèlẹ̀, mo gbòsì kákàn jẹ́.
 Gẹ̀gẹ̀sẹ̀ àyà n mo fi kógun jà n'Ìkòyí

Ìlú pàtàkì àti olókíkí ni ilú Ìbàdàn nílẹ̀ tóní tó mọ̀ nílẹ̀ Yorùbá, orílẹ̀-èdè Yorùbá àti àgbáyé lápapọ̀. Kò deédé rí bẹ̀ẹ̀, àwọn onírúurú akọ̀ni ló ti jà fitafita tí ogun kankan kò fi rí Ìbàdàn kó. Ìbàdàn wá dàbí oríkò àwọn akọ̀ni jànkàn jànkàn tí wọn ti dá bírà fún iran Yorùbá. Ẹ̀yí hàn nínú oríkì ilú Ìbàdàn gégé bó ẹ̀ hàn nínú Lawanson (2010:51) tó ló bayíí pé:

Ìbàdàn nílẹ̀ Olúyòlẹ̀...
 Ọ̀mọ̀ A-fikarahun fọ̀rì mu...
 Ìbàdàn ọ̀mọ̀ Ajòrosùn.
 Ìbàdàn má jà má jà.
 Bii tojọ̀ kìn-ín-ní.
 Ẹ̀yí tó jaláduúgbò gbogbo lógun.
 Ìbàdàn ilú Kùrè, ilú Àjàyí,
 Ilú Ìbíkúnlé, ilú Ọ̀gúnmọ́lá.
 Olódògbò kẹ̀rì kẹ̀rì lójú ogun
 Ọ̀ bọ̀ sòkòtò kẹ̀nbẹ̀ rebi ìjà.
 Ìbàdàn kii báni sọ̀rẹ̀ àìránni ló sógun.
 Ìbàdàn má jà má jà mó.
 Ẹ̀ni o bá bá jà ọ̀ jìyà ọ̀tẹ̀.
 Ọ̀mọ̀ Lágelú rọ̀ra bínú
 Rọ̀ra bínú jógun ó sinmi
 Togun togun là á ko'Bàdàn.

Tí a bá wo àyọ̀lò òkè yìí, a ó rí àwọn orúkọ bíi Olúyòlẹ̀, Kùrè, Àjàyí, Ìbíkúnlé àti Ọ̀gúnmọ́lá. Gbogbo wọn pátápatá ni akínkanjú jagunjagun tí wọn ti gbìyànjú tó pọ̀ fún ilẹ̀ Ìbàdàn àti Ilẹ̀ Yorùbá lówọ̀ ogun Fúlání. Tíórí

imútànsò/Ìmò Ọnà-ìsòtàn tí ó jẹ ọkan lára tíọ̀rì ìṣàtupalẹ̀ ìṣẹ̀ yìí n ta wá lólobó pé ìtàn kò gbàgbé àwọn akọni wọnyí lorúkọ wọn fi tún jẹ jáde nínú oríkì ilú Ìbàdàn. Bákan náà, ohun tí tíọ̀rì lámèétọ̀ Ìbàra-gbépò fí tún bá àtupalẹ̀ ìṣẹ̀ yìí mu ni pé èso àwùjọ ni lítíréṣọ̀, ìbàgbépò èdà nínú àwùjọ la fi rí Iba Olúyòlé, Balógun Ìbíkúnlé, Kùrè, Àjàyí àti Ògúnmolá gégé bó ẹ̀ hàn nínú àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ yìí tí wọn fi àjọṣepò wọn gba ilú Ìbàdàn lówó ìkógún àwọn ọ̀tá. Èwè, bí kò bá sí ìbàgbépò nínú àwùjọ, kò lè sí itọ́kasí ijà jija, ọ̀rẹ̀ síse, ìbínú, àdúgbò, ogun jija àti bèè bèè lọ gégé bó ẹ̀ hàn nínú àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ náà.

Nínú oríkì ilú Èdẹ bákan náà, bó ẹ̀ hàn nínú Lawanson (2010: 56), oríkì náà ṣàfihàn Tímì gégé bí akínkanjú tó ti fiyùn lólẹ̀ fún ilú Èdẹ láyé àtijọ́. Ọlọfà iná ni lójú ogun; ọlọfà tíí fi ọfà iná pa ọ̀tá run lójú ogun, tó sì n ta á sí àwọn èyàn ibi. Àyọ̀lò ọ̀hún ló ní:

Èdẹ Mọ́pó Àrógun.
 Ọmọ A-jí-lálàá-òṣọ
 Ọmọ A-jí-fojọ-gbogbo dára bí egbin.
 Ọmọ Arúngbàdo-làlú-já
 A-rún-gúgúrú-wólé Èdẹ.
 Ọmọ Tímì Àgbàlé Ọlọfà iná.
 Tímì Àgbàlé Ọlọfà tí n dọ̀rùn.
 Ọmọ Tímì Àgbàlé, ọlọfà tí n pani run.
 Ọlọfà tí n tafà sèèyan ibi...

Gégé bó ẹ̀ tún hàn nínú Lawanson 2010:71 nínú oríkì Àwòrì jẹ ká tún mò pé jagunjagun ni wọn, arógunmátídí ni wọn. Bèè ní wọn jẹ olóògùn hánránún. Àyọ̀lò náà ló sọ pé:

Àwòrì ni ẹ̀ rẹ.
 Ká kí wọn níbẹ̀ ká ká ká ká.
 È jẹ á ẹ̀ ẹ̀ nìlẹ̀ nìbẹ̀un sọmọ Olúẹ̀rì.
 Ọmọ Ọlọfin Àjàyè, Onímọ̀lẹ̀ Afèlẹ̀jà.
 A-fikótí yojú ọ̀tá
 A-fi-pọ̀npọ̀da yojú ẹ̀ni ibi.
 Ọmọ Ààrẹ-Ọnà-Kakańfò.
 Ọmọ Arógun-ma-tídí.
 Àròní gbọ̀nra jìgì dẹ̀rù oògùn nù...

Bákan náà, nínú Lawanson (2010:45) a rí i síwájú sí i nípa ìran Ìkòyí gégé bí ìran ológun tí Oníkòyí tó jẹ babańla ìran wọn jẹ olóògùn bí àròní. Arógunyò ni wọn, tí ogun sì fón ìran náà ká sí orìṣírìṣi ilú bíi Aáwé, Aágba, Kòbàì, Ògbómòṣọ, Ifón àti bèè bèè lọ. Àyọ̀lò oríkì Ìkòyí náà ni:

Àròní ọ̀ gbélé, Olúkòyí ọ̀ sinmi ogun lílọ.
 Ìyeke Ìgèdẹ̀ ọmọ Gbọ̀n-ń-káà
 Ogun ló ká yín mọ̀gbó lẹ̀ dará igbó
 Ogun ká yín mọ̀dàn, ẹ̀ dèrò ọ̀dàn.
 Ogún ká yín mọ̀kítì, ẹ̀ dolú eesun.
 È n jómọ gbélé, ọmọ gbégbèè
 Ọmọ gbéjù, gbégboro.
 Gbórí-Okò, gb'Ááwé

Gb'Áágba, gbé Kòbàì.
Gb'Ógbómòşó, gbélé Ifón,
Gbé ti Kúta...

Ìbíkúnlé tó hàn nínú oríkì ilú Ìbàdàn tún hàn gégé bí bọ̀ròkinní nílẹ̀ Yorùbá gégé bí àrífàyo rẹ̀ nínú Babalọ́lá 1981:76 tó sọ pé:

Ìbíkúnlé Olókè!
Agbangba-ààsẹ!
Balógun A-tẹní-bí ajé.
Jagun! A-tí-Aálà.
A-şeyí-ó-wù-ú-bí-Olódùmarè.
A-rówó-lò-gẹ̀rẹ̀gẹ̀ nílẹ̀ olómi.
A-tóó-fişẹ-ogun-rán
Ò-ta-gbogbo-òkùnrin-kàkà-láyà...

Ó jagun Aláké, ó pọ̀mọ̀ Aláké.
Ó jagun Ìgbèìn, Ìbíkúnlé dorò nígbèkùn.
Ó na Şómúyì, ó n'Àpátí...
Ó yọgi gbóngbó, n' l'Álọ́lá kiri...

Àyọ̀lò oríkì Ìbíkúnlé gégé bí bọ̀ròkinní òkè yìí nàà tún júwe rẹ̀ gégé bí akọ̀ni nílá tó ti ja onírúurú ogun tó sì şégun ni. Títorí Ìmọ̀ Ọ̀nà-Ìsòtàn tí a fì lẹ̀ sìkẹ̀jì bá a mu nítorí pé ìtàn pọ̀nńbélé nípa onírúurú Ìbíkúnlé ti jà tó sì şe gudugudu méje, yàà yàà méfà ló n' tọ́ka sí.

Nínú Babalọ́lá (1981:90) kan nàà èwẹ̀, Ààrẹ̀ Látóòsà tó ti jẹ̀ Ààrẹ̀-Ọ̀nà-Kakańfò ilẹ̀ Yorùbá láyé àtijọ́ nàà farahàn tí kò şe é fọ̀wa rọ̀ sẹ̀yìn nínú ìtàn nípasẹ̀ işẹ̀ akínkanjú tó gbé şe nígbà ayé rẹ̀ kó tó dìtàn. Àyọ̀lò ọ̀hún ló ki Látósísà Ààrẹ̀-Ọ̀nà-Kakańfò ní:

Àgbàkú Olópo àyán.
A-şú-bí-aró. Agẹ̀dẹ̀gúdù.
Olóde-òkúta, A-bòkè-díẹ-şoògùn...
Kò-mú-kò-wálé, ọ̀kọ̀ Ọ̀şunbùnmi.
Kò-pa-kò-bọ̀, ọ̀kọ̀ Ìbejì.
Àjànàkú Mọ̀rìnọ́lá.
Erin tí í mumi pòkanpòkan.
A-gbégi-nílá-so-kọ̀
Ò-tẹ-roko-fidà-rọ̀...
Bí yóo bá ọ̀ jà, a yan lọ̀ bí Ẹ̀dẹ̀.
A kù sàtà bí Ìwó.
Kó tó dé, ẹnì tí yóo jà a gbàgbé
Ẹ̀nì tí yóo làjà a sùn lọ̀.
Pa sílé, pa sọ̀jà.
Pa sídìí ọ̀gẹ̀dẹ̀, pa sídìí òrombó.
Pa sí kòtò, pa sí gegele...
Ara gbogbo kíkì oògùn wònkòkò.
A-yánnà ọ̀dì fẹ̀nì tí ọ̀ gbọ̀n.
Aşúbíaró baba kókó irin.

Àyọ̀lò òkè yìí şàfihàn Ààrẹ̀ Látóòsà gégé bí jagunjagun, olóògùn, ọ̀lọgbọ̀n àti alágbára tó bù yààrì nígbà ayé rẹ̀ tí àwọn apohùn sì máa n' fì àwọn àbùdá ìdámọ̀ wọ̀nyẹn kì í fún ìwúrí.

Babalọlá (1981: 80) náà tún sàfihàn Baṣòrun Ògúnmọlá nínú àyèsí oríkì bọròkinní rẹ gégé bí akòní mánìgbàgbé, èyí tó lọ báyií:

Ògúnmọlá Alápàá ọmọ Àíbi
Olódògbo kẹrì lógun.
Àbàtà kàngé lójú ọ̀nà.
Dá-iná-sígbó-dá-iná-síjù
Ò-bù-rìn-dá-iná-síjù-dá-iná-sígbó.
A-níná-lẹrù-bí-òìbó.
Kẹ́ńkú ní'gboro
Bààràbaara níkùn ọlọtẹ.

Àgbálogbábò

Nínú iṣẹ̀ yìí, a Ẹ̀ ìfidímúlẹ̀ rẹ̀ bó Ẹ̀ jẹ̀ pé onírúurú kókó pàtàkì ló sodo sínú lítírésò àbáláyé Yorùbá eyí tí oríkì jẹ̀ ọ̀kan gbòógì nínú wọn. Àpilẹ̀kọ̀ yìí Ẹ̀ àgbéyèwò àṣàyàn àwọn akínkanjú ọmọ Yorùbá bí wọn Ẹ̀ jẹyọ nínú àṣàyàn oríkì orílẹ̀ bí Oníkòyí, Òpómúléró àti àṣàyàn oríkì ilú bí Ìbàdàn, Ìlòrin, Àwòrì, àti Èdẹ̀ gégé bí àpẹ̀rẹ̀. A Ẹ̀ àmúlò àpẹ̀rẹ̀ oríkì bọròkinní diẹ̀ lára àwọn akínkanjú ọmọ Yorùbá láti sàfihàn ipa ribiribi tí wọn kó nínú àwùjọ̀ kí wọn tó sósùn. Iṣẹ̀ yìí fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé nípasẹ̀ Ẹ̀sẹ̀ ìwádìí ìjìnlẹ̀ nínú onírúurú oríkì Yorùbá, oríṣíríṣi àwọn akínkanjú-kùnrin àti akínkanjú-bìnrin ló máa ń jẹ̀ jáde lórí ipa ribiribi tí wọn ti kó fún ìtẹ̀lúdó, ìjìjàgbara fún ilú kóowá wọn, ìtàn ìṣẹ̀dálẹ̀ wọn, ìtànkalẹ̀ ìran wọn, ọ̀rọ̀-ajé wọn, èèwò wọn, ètò-ìṣẹ̀lú wọn àti onírúuru kókó ajẹmọ̀-ìdàgbàsókè lóríṣíríṣi. Nítorí náà, àwọn oríkì Yorùbá kún fófófófó fún òkodoro ọ̀rọ̀ nípa ìtàn àtíjọ̀ tí ó wúlò fún mímọ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ idí abájọ̀ àti ìtùntànrọ̀ lóde òní nípa onírúuru àwọn akínkanjú ọmọ Yorùbá. Lákòótán, a ó rí i pé kí a tó lẹ̀ pe ènìyàn ní akínkanjú nílẹ̀ Yorùbá, ó níláti jẹ̀ ènìyàn takuntakun tó ti Ẹ̀ àwọn onírúurú ohun mánìgbàgbé fún àwọn ènìyàn rẹ̀, ilú rẹ̀, ìran rẹ̀ tàbí orílẹ̀-èdè rẹ̀. Idí wònyìí ló fà á tí orúkọ̀ wọn kii fí parẹ̀, tó fí máa ń jẹ̀ jáde nínú oríkì-orílẹ̀, oríkì ìran, oríkì bọròkinní, oríkì ilú àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ló.

Àkójọ̀pọ̀ Àwọn Orúkọ̀ Ìwé

Adéòṣun, H.O. (2025). Oríṣíríṣií Ewì Yorùbá. Nínú *Àkòtun Ìmọ̀ Nínú Gírámà, Lítírésò àti Àṣà Yorùbá (Ní Ìlànà CCMAS)*. Adéyemí Olálérè, adéòṣun Hezekiah Olúfẹ̀mí àti Arókoyò Bólánlé Elizabeth (Àwọn Olóòtú), pp. 380-381. Department of Linguistics and Nigerian languages, University of Ilorin, Ilorin.

Adesojí, A.O. (2004), "Globalisation and The Challenges of Historical Reconstruction in Nigeria" In: *Locating The Local in the Global: Voices on a Globalised Nigeria*, : 64-71. (ed)

Ajibádé, G.O. (2005a), "Multifaces of Word in Yorùbá Orature." *Journal of Language and Literature* 4(1): 20-39.

Akínyemí, A. (2004), *Yorùbá Royal Poetry*. A Socio-historical Exposition and Annotated Translation. Bayreuth: Rosch Buch.

Babalọlá, A. (1981). *Àwọn Oríkì Bọròkinní*. Ìbàdàn: Rosprint Industrial Press Limited.

Babalọlá, A. (2000), *Àwọn Oríkì Orílẹ̀ Mètàdínlògbòn*. Lagos: Longman Nigeria Plc.

Bákàrè, A. (2007), "Ìtupalẹ̀ Ewì Ọ̀dún Ọ̀ba ní àwọn ilú Ajórúkomọ̀-Òwu." M.A. Thesis, Department of African Languages and Literatures, Ọ̀báfẹ̀mí Awólọ̀wọ̀ University, Ile-Ife

- Barber, K. (1979), "Sociology of Yorùbá Oral Literature: Oríkì Òkukù". Seminar paper, Department of African Languages and Literatures, University of Ifè, Ilé-Ifè.
- Barber, K. (1991), *I Could Speak Until Tomorrow: Oríkì, Women and the Past in a Yorùbá Town*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Barber, K. (2003), "Text and Performance in Africa" in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 66(3): 324-33.
- Barry, P. (2002), *Beginning Theory*. UK: Manchester University Press.
- Caudwell, C. (1977), *Illusion and Reality*. London: Lawrence and Wishart.
- Fágúnwà, D.O (2005). Ògbójú Ọḍẹ Nínú Igbó Irúnmọlẹ. Ìbàdàn: Nelson Publishers Limited.
- Johnson, S. (1922) *The History of the Yorubas*. Lagos: C.M.S. Bookshops.
- Ládélé, T.A.A. àti Fáníyì, J.O.O. (1979), *Èkún Ìyàwó*. Lagos: Longman.
- Ládélé, T.A.A, Awórindé, I.A., Mustapha, O., Ọládàpọ O., àti Oyèrindé, O. (2006) *Àkójọpọ Ìwádìí Ìjìnlẹ Àṣà Yorùbá*. Ìbàdàn: Macmillan Nigeria Publishers Limited.
- Láṣebìkan, E.L. (1958), *Ìjìnlẹ Ohùn Ènu Yorùbá, Àkójọ Kínní*. Ìbàdàn: Government Printers.
- Lawanson, O. (2010). *Àwọn Oríkì Mèta Ọtòtòtò*. Lagos : Afbax Communications
- Ògúnremí, O. (2012). *Oríkì Orílẹ Àti T'ogòjì Ilú Nílẹ Yorùbá*. Ilé-Ifè: Matolog Nigeria Enterprises.
- Ògúnṣínà, B. (1987), "The Sociology of the Yorùbá Novels: A Study of Isaac Thomas, D.O. Fágúnwà and Ọládẹjọ Òkédìjì", Ph.D. Thesis, University of Ibadan, Ìbàdàn.
- Ọlátúnjì, O. (1984), *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Ọmọlọlá, B. (2016). Hero, Heroine and Heroism. In *Encyclopedia of the Yorùbá*. Fálọlá Tóyìn, Akínyemí Akíntúndé (Ed). Pp.151-152. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Ọpéfẹyítímí, A. (1997), *Tíórì àti Ìṣowólòdèdè*. Òsogbo: Tánímẹhìn-ọla Press.

Àwọn Abẹ̀nà Ìmọ̀

- Orúkọ: Ọgbẹni Akójèdẹ Ọjẹwọyè (agboolé Ọḣẹ, Èrìn-Ọṣun)
Ìṣẹ: Apèsà/Akíwì Eégún, okòwò
Ọjọ orí: Ọdún méjìdínlógọta
Ọjọ Ìwádìí: 3/2/2026
- Orúkọ: Ọgbẹni Kasímù Lébe Ọjẹwọyè (agbolé Ọḣẹ, Èrìn-Ọṣun)
Ìṣẹ: Apèsà/Akíwì Eégún
Ọjọ orí: Ọdún mọkànléláàádọta
Ọjọ Ìwádìí: 3/2/2026
- Orúkọ: Arábìnrin Sákìrá Ajàngílá aya Rábíù Àyándòkun (agboolé Ìyálọjà, Èrìn-Ọṣun)

Iṣẹ: Apèsà/Akíwì Eégún/ okòwò

Ojọ orí: Oḍún mètáléláàádóta

Ojọ Ìwádìí: 4/2/2026

My Short Biography

Hakeem Oláwálé, Ph.D, Sub-Dean, Faculty of Arts, an Associate Professor is a Lecturer in the Department of Linguistics and Nigerian Languages, Faculty of Arts, Kwara State University, Màlété, Nigeria, where he teaches Yorùbá Language, Literature and Oral Traditions. He hold B.A. ED (Yorùbá), M.A. and Ph.D in Yorùbá Language and Literature, all from Obáfémí Awólówò University, Ilé-Ifè, Nigeria. His area of specialization is Yorùbá Oral Literature and Cultural Studies.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): OLÁWÁLÉ, Hakeem. Àgbéyèwò Ìjẹyọ Àwọn Akínkanjú Nínú Onírúurú Oríkì Yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial II, p.46-64, agosto 2026.

To cite this text (APA): Oláwálé, Hakeem (august 2026). Àgbéyèwò Ìjẹyọ Àwọn Akínkanjú Nínú Onírúurú Oríkì Yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Especial II): 46-64.